

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press

หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต
หมวดวิชากลุ่มพระพุทธศาสนา

ตำรา
รหัสวิชา ๐๐๐ ๑๔๔

วรรณคดีบาลี

Pali Literature

ฉบับปรับปรุง

โครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร
เรื่อง การจัดทำต้นฉบับปรับปรุงในวิชากลุ่มพระพุทธศาสนาและหมวดวิชาศึกษาทั่วไป
กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วรรณคดีบาลี (Pali Literature) ฉบับปรับปรุง

ผู้แต่ง : คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
คณะบรรณาธิการ : รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงศักดิ์, ผศ.พิพัฒน์ คงประเสริฐ
ผู้ทรงคุณวุฒิร่วมผลิต : รศ.ชัชณะ รุ่งปัจฉิม ผศ.ดร.นลินี ฦ นคร ผศ.ศศิธร ชูตินันทกุล
ผศ.ดร.สังวรณ์ งดกระโทก ผศ.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ

ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ : รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงศักดิ์

ศิลปะและรูปเล่ม : นายวรพันธุ์ แยมหงษ์ปภา

พิสูจน์อักษร : นายสุชญา ศิริชัยภร, นายสุภฐาน สุดาจันทร์

ผู้ออกแบบปก : นายพิจิตร พรหมลี

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : กันยายน ๒๕๕๗ จำนวนพิมพ์ ๒,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : มิถุนายน ๒๕๕๙ จำนวนพิมพ์ ๒,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๓ : มิถุนายน ๒๕๖๑ จำนวนพิมพ์ ๒,๐๐๐ เล่ม

ลิขสิทธิ์ ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ห้ามการลอกเลียนไม่ว่าส่วนใดๆ ของหนังสือเล่มนี้
นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

วรรณคดีบาลี (ฉบับปรับปรุง).-- พิมพ์ครั้งที่ 3.-- พระนครศรีอยุธยา :

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2561.

194 หน้า.

1. วรรณคดีบาลี. I. คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. II. ชื่อเรื่อง.

891.37

ISBN 978-616-300-243-3

จัดพิมพ์โดย : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ผลงานลำดับที่ ๑๕)
เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอลำไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทร. ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๐๐ (๘๗๗๐, ๘๗๗๓) มือถือ ๐๖๑ ๓๙๗ ๖๑๖๖
โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓

จัดจำหน่ายโดย :

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๑๑-๑๗ ถนนมหาธาตุ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐
โทรศัพท์ ๐-๒๖๒๓-๕๖๒๔ โทรสาร ๐-๒๖๒๓-๕๖๒๓

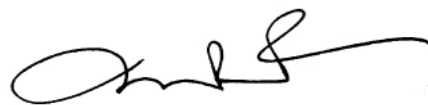
คำปรารภ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร เรื่องการทำต้นฉบับปรับปรุงในวิชากลุ่มพระพุทธศาสนาและหมวดวิชาศึกษาทั่วไป ให้เป็นที่ยอมรับ และใช้ร่วมกันได้ พัฒนารูปแบบของหนังสือ และตำราให้มีเอกลักษณ์ร่วมกัน สวยงาม คงทน น่าสนใจ ต่อการศึกษาค้นคว้า มีเนื้อหาสาระไปพัฒนาสื่อการศึกษาและเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ระบบคลังข้อสอบ พัฒนาบุคลากรและผลงานด้านวิชาการของมหาวิทยาลัย ให้แพร่หลายและเป็นเวทีเสนอผลงานทางวิชาการของคณาจารย์ของมหาวิทยาลัย

โครงการนี้ เกิดขึ้นมาได้จากความร่วมมือร่วมใจกันของคณาจารย์มหาวิทยาลัย จากทุกส่วนงาน ทั้งส่วนกลาง วิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ ห้องเรียน หน่วยวิทยบริการ ร่วมกันพัฒนารายวิชากลุ่ม พระพุทธศาสนาและหมวดวิชาศึกษาทั่วไป ด้วยวิริยะอุตสาหะแรงกล้า แลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมี มิตรไมตรี พัฒนาตน พัฒนางานให้มีเนื้อหาสาระถูกต้อง เพียบพร้อมด้วยอรรถและพยัญชนะ เป็นที่ ยอมรับของสังคม

ตำรา “วรรณคดีบาลี” ฉบับปรับปรุง เล่มนี้ มีเนื้อหาสาระแบ่งเป็น ๗ บท มุ่งหมายให้ศึกษา ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับศึกษาประวัติความหมายประเภทและพัฒนาการของคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนาและปกรณ์วิเสส วรรณกรรมบาลี ในประเทศไทย และคุณค่าของวรรณกรรมบาลี ต่อสังคมไทย เนื้อหาสาระปรากฏแจ่มแล้วในเล่มนี้

ขออนุโมทนาขอบคุณคณะกรรมการโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร คณาจารย์และเจ้าหน้าที่ ของมหาวิทยาลัยทุกท่าน ที่ได้เสียสละเวลาอันมีค่าพัฒนาเนื้อหาตำราเล่มนี้ให้เกิดมีขึ้น อันจะเป็นสมบัติ ของมหาวิทยาลัยสืบไป หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ตำราวิชา “วรรณคดีบาลี” ฉบับปรับปรุง เล่มนี้ คงอำนวยประโยชน์เชิงวิชาการด้านวรรณกรรมบาลี วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา แก่คณาจารย์ นิสิต นักศึกษา และประชาชนผู้ที่สนใจสืบไป

(พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนำ

ตำราวิชา “วรรณคดีบาลี” ฉบับปรับปรุง เล่มนี้ ได้พัฒนาขึ้นตามโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร เรื่องการจัดทำต้นฉบับปรับปรุงในวิชากลุ่มพระพุทธศาสนาและหมวดวิชาศึกษาทั่วไป ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๗ ของกองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ (๑) เพื่อปรับปรุงเนื้อหาตำราวิชากลุ่มพระพุทธศาสนาและหมวดวิชาศึกษาทั่วไปที่ใช้สอนในมหาวิทยาลัย ให้เป็นไปตามหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต ตามกรอบมาตรฐานระดับอุดมศึกษา (๒) เพื่อให้คณาจารย์ของมหาวิทยาลัย ได้เสนอผลงานทางวิชาการ ด้วยการสร้างสรรค์ผลงานอย่างเป็นระบบ รองรับการประกันคุณภาพการศึกษาของมหาวิทยาลัย (๓) เพื่อเผยแพร่ผลงานทางวิชาการของคณาจารย์มหาวิทยาลัย ให้เป็นที่ยอมรับทั่วไปในประเทศและระดับสากล

ตำราวิชา “วรรณคดีบาลี” ฉบับปรับปรุง เล่มนี้ เป็นวิชาหนึ่งในหมวดวิชากลุ่มพระพุทธศาสนา ที่กำหนดให้ศึกษาประวัติ ความหมาย ประเภท และพัฒนาการของคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนาและปกรณ์วิเสส วรรณกรรมบาลีในประเทศไทย และคุณค่าของวรรณกรรมบาลีต่อสังคมไทย

คณะผู้เขียนหวังว่า ตำราวิชา “วรรณคดีบาลี” ฉบับปรับปรุง เล่มนี้ จะยังประโยชน์ต่างๆ ให้เกิดขึ้นกับผู้เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์ของโครงการพอสมควร จึงขอขอบคุณทุกท่านที่ได้มีส่วนร่วมทำตำราเล่มนี้ให้มีความสำเร็จ สมบูรณ์ เป็นรูปเล่ม ขอขอบคุณ ผศ.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ผู้ทรงคุณวุฒิที่มาเป็นวิทยากรให้ความรู้และให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการจัดทำเนื้อหาต้นฉบับรายวิชา วรรณคดีบาลีฉบับปรับปรุงเล่มนี้ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และขอขอบคุณท่านผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่กองวิชาการ และคณะวิทยากร คือ รศ.ชูขณะ รุ่งปัจฉิม จากมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง และ ผศ.ดร.นลินี ฌ นคร, ผศ.ศศิธร ชูตินันทกุล และ ผศ.ดร.สังวรรณ ภัตกระโทก จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชทุกท่าน คือที่ได้มีส่วนร่วมผลิตตำราเรียนเล่มนี้ ด้วยวิริยะอุตสาหะ ทุ่มเทกำลังกาย กำลังใจ และกำลังสติปัญญา พัฒนางานทางวิชาการจนสำเร็จเป็นรูปเล่ม บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้ตั้งไว้ทุกประการ

คณะกรรมการปรับปรุงเนื้อหาวิชา วรรณคดีบาลี

กันยายน ๒๕๕๗

คำนำสำนักพิมพ์

วรรณคดีบาลี คือคัมภีร์ทุกประเภททางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ได้ศึกษาสืบทอดติดต่อกันมา ตั้งแต่เริ่มแรก ที่เรียกว่า พระธรรมวินัย ต่อมาสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้ทรงปรารถนาให้ พระอรหันตสาวกทำการการสังคายนาพระธรรมวินัย อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๓ เพื่อชำระมลทินทางพระพุทธศาสนาและจัดพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ ที่เรียกว่าการสังคายนา พระไตรปิฎก ดังนั้น วรรณคดีบาลี ในตอนแรก จึงหมายถึงพระไตรปิฎกอย่างเดียว ต่อมาสมัย หลังพุทธกาล โดยเฉพาะในยุคอรุณกถา ได้มีท่านผู้เป็นปราชญ์ ทางภาษาบาลี แต่งคัมภีร์ขึ้นมา เพื่ออธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก ดังนั้น วรรณคดีบาลี ตั้งแต่ยุคอรุณกถาลงมา จึงใช้ในความหมาย ที่กว้างจากความหมายเดิม รวมไปถึงหนังสือที่แต่งโดยใช้ภาษาบาลีเป็นสื่อทั้งหมด เช่น คัมภีร์อรุณกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์อนุฎีกา คัมภีร์โยชนา และคัมภีร์ปกรณ์วิเสส และที่ได้ชื่อว่าวรรณคดี เพราะเป็น บทประพันธ์ที่แต่งขึ้นเพื่อรัตรึงตรึงใจผู้อ่าน ปลุกมโนคติ ทำให้เพลิดเพลิน และเกิดอารมณ์ต่างๆ คล้อยตามอารมณ์ของผู้ประพันธ์

ตำราวิชา “วรรณคดีบาลี” ฉบับปรับปรุง เล่มนี้ เป็นวิชาหนึ่งในวิชากลุ่มพระพุทธศาสนา หลักสูตร พุทธศาสตรบัณฑิต ภายในเล่มได้อธิบายเกี่ยวกับประวัติ ความหมาย ประเภท และพัฒนาการของคัมภีร์ พระไตรปิฎก คัมภีร์อรุณกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์อนุฎีกา คัมภีร์โยชนา และคัมภีร์ปกรณ์วิเสส รวมถึง วรรณกรรมบาลีในประเทศไทย และคุณค่าของวรรณกรรมบาลีต่อสังคมไทย

สำนักพิมพ์ขอขอบพระคุณคณะกรรมการบริหารสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ- ราชวิทยาลัย โดยมีพระพรหมบัณฑิต,ศ.ดร. อธิการบดีและประธานกรรมการบริหารสำนักพิมพ์ ที่เมตตา มอบต้นฉบับตำราเรียนวิชา “วรรณคดีบาลี” ฉบับปรับปรุง เล่มนี้ ขอขอบคุณคณาจารย์ผู้แต่งที่ได้ เสียสละเวลาร่วมกันพัฒนาเนื้อหาตำราเล่มนี้จนสำเร็จเป็นเล่มสมบูรณ์ และขอขอบคุณกองวิชาการ ที่ช่วยเป็นแรงสนับสนุนงานต้นฉบับและบุคลากร ให้สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ- ราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ตำราเล่มนี้จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ตำราวิชา “วรรณคดี บาลี” ฉบับปรับปรุง เล่มนี้จะเป็นแหล่งค้นคว้าข้อมูลด้านวรรณกรรมภาษาบาลี อันมีเนื้อหาหรือเรื่องราว ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความจริง ความงาม และความดี แก่บัณฑิต นักศึกษา และประชาชนสืบไป

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มิถุนายน ๒๕๕๙

คณะกรรมการดำเนินงานโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร
เรื่อง การจัดทำต้นฉบับปรับปรุงในวิชากลุ่มพระพุทธศาสนาและหมวดวิชาศึกษาทั่วไป
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีงบประมาณ ๒๕๕๗

<p style="text-align: center;">คณะกรรมการดำเนินงาน</p> <p>ที่ปรึกษา พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.</p> <p>ประธานกรรมการ พระศรีคัมภีร์ญาณ, รศ.ดร.</p> <p>รองประธานกรรมการ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, รศ.ดร.</p> <p>กรรมการ พระมหาสุริยา วรมณี, ผศ.ดร. พระครูสังฆรักษ์กิตติพงษ์ สิริวฑฒโน พระมหาสุทัศน์ ติสสรวาที พระมหาศรีทนต์ สมจาโร พระมหาสุทิตย์ อาภาภโร, ดร. พระมหาชำนาญ มหาชาโน พระมหาประยูร โชติวโร พระทิพย์ สิริธมโม พระจิตะวงศ์ อนุตโตโร พระมหาสมเกียรติ กิตติญาโณ พระมหาราชัน จิตตปาโล พระมหาสุระศักดิ์ ธีรวโส พระสุทิน เขมวโส ผศ.ดร.สมศักดิ์ บุญปู นายพลวัฒน์ ชุมสุข ผศ.ดร.สิริวัฒน์ ศรีเครือดง ผศ.ดร.โกนิภูฏ์ ศรีทอง นายพิชิตบุญย์ กาญจนพิพิธ รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ผศ.ดร.สุเทพ พรหมเลิศ นายอดุลย์ คนแรง นายเกษม แสงนนท์ นายสนธิญาณ รักษาภักดิ์</p> <p>กรรมการและเลขานุการ นายสุชญา ศิริธัญญา</p> <p>กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ พระมหานพดล เตชชธมโม พระมหาธิติ อนุภทโท นายสินชัย วงษ์จำนงค์ นายอักษรวิชัย โฉมศรี นายชำนาญ เกิดช่อ นายสมบูรณ์ เฟ่งพิศ นายจิระศักดิ์ ธารสุขกระจ่าง นางสาวฐานิษญาณ มีควัลย์ นางสาวปวีธรรม สำเนียง นายสุภฐาน สุดาจันทร์</p>	<p style="text-align: center;">คณะกรรมการปรับปรุงเนื้อหาวิชา “วรรณคดีบาลี”</p> <p>ประธานกรรมการ พระครูสุตขยาภรณ์</p> <p>รองประธานกรรมการ พระมหาชิต ฐานชิต, ดร.</p> <p>กรรมการ พระมหาสนอง บจโจปการี, ผศ. พระมหาประเสริฐ สุเมโธ ดร.ยุทธนา พูนเกิดมะเริง ดร.วิรัตน์ ภูทองเงิน อาจารย์อภิวัฒน์ พุทจร อาจารย์สิทธิมนต์ ตีสันเทียะ อาจารย์เชษฐ นิยมมาทพัฒน์ อาจารย์ดำเนิน ปัญญาผ่องใส อาจารย์ประสิทธิ์ ศรีสมุทร อาจารย์เสริมศิลป์ สุภเมธีสกุล อาจารย์เทวัญ เอกจันทร์</p> <p>เลขานุการและผู้ช่วยเลขานุการ ดร.บรรพต แคไธสง อาจารย์วัฒน์ กัลยาณพัฒน์กุล</p> <p>คณะบรรณาธิการ รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ ผศ.พิพัฒน์ คงประเสริฐ</p> <p>ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์</p> <p>ผู้ทรงคุณวุฒิร่วมผลิต รศ.ชัชณะ รุ่งปัจฉิม ผศ.ดร.นลินี ณ นคร ผศ.ศศิธร ชุตินันท์กุล ผศ.ดร.สังวรรณ ังดกระโทก ผศ.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ</p>
--	--

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำปรารภ	(๓)
คำนำ	(๔)
คำนำสำนักพิมพ์	(๕)
คณะกรรมการดำเนินงานโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร	
เรื่อง การจัดทำต้นฉบับปรับปรุงในวิชากลุ่มพระพุทธศาสนาและหมวดวิชาศึกษาทั่วไป	(๖)
บทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี	๑
๑.๑ ความนำ	๒
๑.๒ ความหมายของวรรณคดีบาลี	๒
๑.๓ ลักษณะของวรรณคดีบาลี	๔
๑.๔ ประเภทของวรรณคดี	๕
๑.๕ กำหนดและพัฒนาการของวรรณคดีบาลี	๘
๑.๖ รสของวรรณคดีบาลี	๑๑
สรุปท้ายบท	๑๓
คำถามท้ายบท	๑๔
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๑๖
บทที่ ๒ วรรณคดีบาลีพระไตรปิฎก	๑๗
๒.๑ ความนำ	๑๘
๒.๒ ความหมายของพระไตรปิฎก	๑๘
๒.๓ ความสำคัญของพระไตรปิฎก	๒๑
๒.๔ การถ่ายทอดพระไตรปิฎก	๒๒
๒.๕ องค์ประกอบของพระไตรปิฎก	๒๓
๒.๖ กำเนิดและพัฒนาการวรรณคดีบาลีพระไตรปิฎก	๓๕
สรุปท้ายบท	๓๙
คำถามท้ายบท	๔๐
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๔๒
บทที่ ๓ วรรณคดีบาลีอรรถกถา	๔๓
๓.๑ ความนำ	๔๔
๓.๒ ความหมายของอรรถกถา	๔๔
๓.๓ ประเภทของอรรถกถา	๔๖
๓.๔ ลักษณะของคัมภีร์อรรถกถา	๔๙
๓.๕ กำเนิด และพัฒนาการของวรรณคดีบาลีอรรถกถา	๕๓
๓.๖ กรณีตัวอย่างวรรณคดีบาลีอรรถกถาพระวินัยปิฎก	๖๐
๓.๗ กรณีตัวอย่างวรรณคดีบาลีอรรถกถาพระสุตตันตปิฎก	๖๔

(๘)

๓.๘	กรณีตัวอย่างวรรณคดีบาฬีอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก	๖๖
	สรุปท้ายบท	๗๐
	คำถามท้ายบท	๗๑
	เอกสารอ้างอิงประจำบท	๗๓
บทที่ ๔	วรรณคดีบาฬีฎีกา อนุฎีกา และโยชนา	๗๕
๔.๑	ความนำ	๗๖
๔.๒	ความหมายของ ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา	๗๖
๔.๓	ประเภทของวรรณคดีบาฬีฎีกา อนุฎีกา และโยชนา	๘๐
๔.๔	ลักษณะของวรรณคดีบาฬีฎีกา อนุฎีกาและโยชนา	๘๕
๔.๕	กำเนิดและพัฒนาการวรรณคดีบาฬีฎีกา อนุฎีกา และโยชนา	๘๘
๔.๖	กรณีตัวอย่าง	๙๒
	สรุปท้ายบท	๙๔
	คำถามท้ายบท	๙๖
	เอกสารอ้างอิงประจำบท	๙๘
บทที่ ๕	วรรณคดีบาฬีปกรณ์วิเสส	๙๙
๕.๑	ความนำ	๑๐๐
๕.๒	ความหมายของปกรณ์วิเสส	๑๐๐
๕.๓	ประเภทของปกรณ์วิเสส	๑๐๑
๕.๔	ยุควรรณคดีบาฬีปกรณ์วิเสส	๑๐๒
๕.๕	ความสำคัญคัมภีร์ปกรณ์วิเสส	๑๐๕
๕.๖	กำเนิดและพัฒนาการปกรณ์วิเสส	๑๐๖
๕.๗	กรณีตัวอย่าง	๑๑๖
	สรุปท้ายบท	๑๑๙
	คำถามท้ายบท	๑๒๐
	เอกสารอ้างอิงประจำบท	๑๒๓
บทที่ ๖	วรรณคดีบาฬีในประเทศไทย	๑๒๕
๖.๑	ความนำ	๑๒๖
๖.๒	วรรณคดีบาฬีก่อนยุคสุโขทัย	๑๒๖
๖.๓	วรรณคดีบาฬียุคสุโขทัย	๑๒๘
๖.๔	วรรณคดีบาฬียุคล้านนา	๑๓๓
๖.๕	วรรณคดีบาฬียุคอยุธยา	๑๔๐
๖.๖	วรรณคดีบาฬีพระพุทธศาสนาภาษาไทยยุคอยุธยา	๑๔๒
๖.๗	วรรณคดีบาฬีในยุครัตนโกสินทร์	๑๔๒

สรุปท้ายบท	๑๔๖
คำถามท้ายบท	๑๔๗
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๑๕๐
บทที่ ๗ คุณค่าของวรรณคดีบาลีต่อสังคมไทย	๑๕๓
๗.๑ ความนำ	๑๕๔
๗.๒ คุณค่าด้านการศึกษาและการพัฒนาคุณภาพชีวิต	๑๕๔
๗.๓ คุณค่าด้านเศรษฐกิจ	๑๕๘
๗.๔ คุณค่าด้านสังคม	๑๖๐
๗.๕ คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง	๑๖๓
๗.๖ คุณค่าด้านศิลปะและวัฒนธรรมไทย	๑๗๐
๗.๗ คุณค่าด้านคติความเชื่อในสังคมไทย	๑๗๒
สรุปท้ายบท	๑๗๓
คำถามท้ายบท	๑๗๔
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๑๗๗
บรรณานุกรม	๑๗๙
ภาคผนวก :	๑๘๓
คณะกรรมการผู้ปรับปรุงเนื้อหารายวิชา “วรรณคดีบาลี”	๑๘๓

บทที่ ๑

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี

พระครูสุตขยาภรณ์
ผศ.พิพัฒน์ คงประเสริฐ
อาจารย์เทวัญ เอกจันทร์

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. บอกประวัติและพัฒนาการของวรรณคดีบาลีได้
๒. อธิบายความหมายของวรรณคดีบาลีได้
๓. อธิบายลักษณะของวรรณคดีบาลีได้
๔. จำแนกประเภทของวรรณคดีบาลีได้
๕. อธิบายลักษณะรสของวรรณคดีบาลีได้
๖. บอกประเภทของนักปราชญ์ และกวี ด้านวรรณคดีบาลีได้

ขอขยายเนื้อหา

- ประวัติ และพัฒนาการของวรรณคดีบาลี
- ความหมายของวรรณคดีบาลี
- ลักษณะของวรรณคดีบาลี
- ประเภทของวรรณคดีบาลี
- รสของวรรณคดีบาลี
- นักปราชญ์ และกวี ด้านวรรณคดีบาลี

๑.๑ ความนำ

วรรณคดีบาลีเป็นคัมภีร์ที่สำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาทหรือทักษิณนิกายที่แผ่ขยายลงมาทางตอนใต้ของประเทศอินเดียหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๓ ในประเทศอินเดียเสร็จเรียบร้อยแล้ว ในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีปในสมัยนั้น เป็นคัมภีร์ที่บันทึกประวัติความเป็นมาของพระพุทธพจน์และคัมภีร์ที่ขยายความพระพุทธพจน์ซึ่งท่านได้บันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี พระพุทธพจน์เป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงไว้ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา ภายหลังจากพุทธปรินิพพานพระมหาเถระทั้งหลายอันมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ได้ประชุมสงฆ์ทำการสังคายนาพระพุทธพจน์จัดเข้าไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า “การสังคายนาพระธรรมวินัย” แล้วได้ถ่ายทอดสืบต่อกันมาด้วยระบบการท่องจำหรือวิธีมุขปาฐะ

ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ขยายเข้าไปสู่ประเทศศรีลังกาจึงได้มีการบันทึกลงบนใบลานเป็นครั้งแรกด้วยอักษรสิงหล เมื่อประมาณ พ.ศ. ๔๓๓ ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าวัญญुकามินอภัย^๑ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาได้คัดลอกหลักพระพุทธพจน์ที่เรียกว่า พระไตรปิฎก ด้วยอักษรประจำชาติของตน และได้ศึกษาสืบทอดกันมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

๑.๒ ความหมายของวรรณคดีบาลี

วรรณคดีบาลี หมายถึง คัมภีร์ทุกประเภทของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ได้ศึกษาสืบทอดติดต่อกันมาตั้งแต่ยุคเริ่มแรกที่เรียกว่า พระธรรมวินัย ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้ทรงปรารภให้พระอรหันต์สาวกทำการสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นอีกครั้งหนึ่งเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๓ เพื่อเป็นการชำระมลทินในพระพุทธศาสนา และเพื่อจัดพระธรรมวินัยเข้าเป็นหมวดหมู่ เรียกว่า การสังคายนาพระไตรปิฎก^๒ เพราะฉะนั้นคำว่า วรรณคดีบาลี ตามความหมายเดิมนั้นจึงหมายถึง พระไตรปิฎกเพียงอย่างเดียว เพราะหนังสืออื่นนอกจากพระไตรปิฎกแล้วไม่นิยมแต่งเป็นภาษาบาลี ต่อมาสมัยหลังพุทธกาลโดยเฉพาะในยุคอรธกถาได้มีท่านผู้เป็นปราชญ์ทางภาษาบาลีแต่งคัมภีร์ขึ้นมาเพื่ออธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลีจำนวนมาก คำว่าวรรณคดีบาลีตั้งแต่นั้น

^๑ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า คำปรารภ.

^๒ สุภาพรณ ฦ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, (กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๓๖.

อรรถกถาเป็นต้นมาจึงใช้ในความหมายที่กว้างขวางออกไปจากความหมายเดิม รวมไปถึงหนังสือที่แต่งขึ้นมาโดยใช้ภาษาบาลีเป็นสื่อทั้งหมด เช่น คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์อนุฎีกา คัมภีร์โยชนา และ คัมภีร์ปกรณวิเสสเป็นต้น

แต่มีข้อที่น่าสังเกตว่าในสมัยพุทธกาลคำว่าวรรณคดีบาลีไม่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นคำที่ใช้เรียกหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าแต่อย่างใด เพราะคำว่า วรรณคดี เป็นศัพท์ใหม่ที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นศัพท์ที่บัญญัติขึ้นเพื่อใช้ให้ตรงกับคำว่า Literature ในภาษาอังกฤษ ซึ่งมีความหมาย ๒ นัย คือ วรรณคดีทั่วไป และวรรณคดีที่แต่งอย่างมีวรรณศิลป์^๖ เป็นบทประพันธ์ที่แต่งขึ้นเพื่อรัตรึงตรึงใจผู้อ่าน ปลุกมโนคติ ทำให้เพลิดเพลิน และเกิดอารมณ์ต่างๆ คล้ายอารมณ์ของผู้ประพันธ์ วรรณคดีมิใช่เป็นหนังสือที่สอนเราแบบหนังสือเทศน์ แต่วรรณคดีอาจสอนใจเราทางอ้อมเพื่อให้เกิดจิตสำนึกที่ดี ส่วนวรรณคดีบาลีมีศัพท์ที่บัญญัติขึ้นใช้ในความหมายเดียวกับคำว่า วรรณคดี คือคำว่า ปาลีสาหิจจ แต่เนื่องจากคำว่า บาลี เป็นคำที่สื่อถึงพระพุทธพจน์โดยตรง เนื้อหาของวรรณคดีบาลีจึงมีลักษณะเป็นคำสอนเป็นปรัชญามากกว่าบทประพันธ์ที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิงใจ วรรณคดีบาลีมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดธรรมที่เป็นสาระและประโยชน์แก่ผู้อ่าน เพื่อเป็นแนวทางแห่งการดำเนินชีวิตที่ดั่งตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มากกว่าเพื่อความเพลิดเพลินในอารมณ์ตามที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีโดยทั่วไป อย่างไรก็ตามแม้จะกำหนดว่า คัมภีร์ใดๆ ก็ตามที่แต่งไว้ด้วยภาษาบาลีจัดเป็น วรรณคดีบาลี ได้ทั้งหมด แต่ในหลักวิชาการของฝ่ายบาลีเห็นว่า คัมภีร์ประเภท ศาสตร์ หรือ ตำราวิชาการที่อ่านแล้วไม่ได้ทำให้เกิดอารมณ์ทางวรรณคดีไม่จัดเป็นวรรณคดีบาลี แต่เป็นเพียงตำราที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจวรรณคดีบาลีได้ถูกต้องดีขึ้นเท่านั้น คัมภีร์ประเภท ศาสตร์ ๔ ประเภท นั้นคือ

๑. คัมภีร์ศัพทศาสตร์ เป็นคัมภีร์ประเภทไวยากรณ์
๒. คัมภีร์อภิปธานศาสตร์ เป็นคัมภีร์ประเภทพจนานุกรม
๓. คัมภีร์ฉันทศาสตร์ เป็นคัมภีร์ประเภทอธิบายฉันทลักษณ์
๔. คัมภีร์อสังการศาสตร์ เป็นคัมภีร์ประเภทอธิบายวิธีการประพันธ์^๗

เพราะฉะนั้น วรรณคดีบาลี ในยุคปัจจุบันจึงหมายถึง คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณวิเสส และคัมภีร์บาลีอื่นๆ ที่ท่านผู้รู้ได้แต่งไว้โดยใช้ภาษาบาลีเป็นสื่อทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก หรือที่เรียกในรายวิชานี้ว่า วรรณคดีบาลี

^๖ พระวรวงศ์กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, ภาษา วรรณคดี และวิทยาการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๔), หน้า ๑๑๒-๑๑๔.

^๗ พระวรวงศ์กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, ภาษา วรรณคดี และวิทยาการ, หน้า ๗.

๑.๓ ลักษณะของวรรณคดีบาลี

วรรณคดีบาลีมีลักษณะเฉพาะตัวต่างจากวรรณคดีทั่วไป เพราะวรรณคดีบาลีเป็นคัมภีร์ที่มีลักษณะเนื้อหาหรือเรื่องราวที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความจริง ความงาม และความดี มีคำอธิบายเรื่องราวที่ประกอบด้วยเหตุผลและข้อเท็จจริงอย่างเป็นระบบ แต่ในอีกด้านหนึ่งอาจแสดงอารมณ์ ความรู้สึก นึกคิด ความบันเทิงใจ และจินตนาการ ที่จะสะท้อนให้ผู้อ่านได้เข้าใจถึงความจริงของชีวิตและโลกตามหลักพุทธธรรมของพระพุทธศาสนาให้เห็นอย่างชัดเจนอีกด้วย ลักษณะของวรรณคดีบาลีที่แตกต่างจากวรรณคดีทั่วไปอย่างเห็นได้ชัด หรืออาจเรียกว่าเป็นลักษณะพิเศษจำเพาะของวรรณคดีบาลีก็คือ

๑.๓.๑ วรรณคดีบาลีมีลักษณะที่เป็นคำสั่งหรือข้อห้ามคือพระวินัย มีลักษณะที่เป็นคำสอนคือพระธรรม และมีลักษณะเป็นวิชาการล้วนๆคือพระอภิธรรม

๑.๓.๒ วรรณคดีบาลีมีลักษณะจำเพาะ โดยมีการพัฒนาจากยุคสู่ยุค เนื้อของวรรณคดีบาลีเป็นไปตามมติของพระสังคีติกาจารย์ที่ได้ตกลงร่วมกันโดยวิธีการทำสังคายนา

๑.๓.๓ วรรณคดีบาลีมีลักษณะจำเพาะด้านการสืบต่อกันมาอย่างเป็นระบบมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม วรรณคดีบาลีนั้นแม้จะเป็นคำสอนเป็นปรัชญาแต่ก็สอดคล้องกับคุณลักษณะการประพันธ์ที่ดีตามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สุโธธาสังการ ๑๐ ประการคือ

๑. ปสาทคุณ วรรณคดีบาลีมีลักษณะชัดเจน แจ่มแจ้ง ชวนให้เกิดความเลื่อมใส
๒. โอชาคคุณ วรรณคดีบาลีมีลักษณะให้ความสว่างและกำลังแก้จิต
๓. มธรรคคุณ วรรณคดีบาลีมีลักษณะไพเราะอ่อนหวาน สบายใจ
๔. สมคคุณ วรรณคดีบาลีมีลักษณะให้ความสม่ำเสมอทางอารมณ์ มีความสวยงามและเที่ยงธรรม
๕. สุขุมาล วรรณคดีบาลีมีลักษณะละเอียดอ่อน ประณีต สุขุม
๖. สีเลศคุณ วรรณคดีบาลีมีลักษณะสัมพันธ์กัน เชื่อมความได้อย่างสนิท
๗. โอฬารคุณ วรรณคดีบาลีมีลักษณะของเนื้อหากว้างขวางครอบคลุมความดี
๘. กนตคคุณ วรรณคดีบาลีมีลักษณะให้ความบันเทิงใจ ประทับใจ หรือกินใจ
๙. อตถพยุตติคุณ วรรณคดีบาลีมีลักษณะเนื้อหาที่ลุ่มลึก คมคาย เป็นปรัชญาชีวิตชั้นสูง
๑๐. สมาธิคุณ วรรณคดีบาลีมีลักษณะเนื้อหาการมุ่งสู่เป้าหมายของการนำเสนอที่ชัดเจน^๕

^๕ Natavarlal Joshi, *Poetry : Creative and Aesthetics Experience*. Eastern book linkers, (New Delhi : India, 1994), P. 77-78.

วรรณคดีบาลีในแต่ละยุคแต่ละสมัยอาจมีลักษณะวิธีการนำเสนอเนื้อหาที่แตกต่างกันอยู่บ้าง ส่วนสาระหลักของเนื้อหาเหมือนกันที่ปรากฏอย่างชัดเจนอาจสรุปลงได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. ในยุคแรกลักษณะวรรณคดีบาลีเป็นประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวก ในสมัยพุทธกาล ลักษณะเนื้อหาที่สอนมุ่งให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องธรรมชาติของชีวิตเป็นสำคัญ เป็นคำสอนสั้นๆ แต่มีความหมายในทางธรรมที่ลุ่มลึกมุ่งเน้นเอาสาระทางธรรมโดยตรง หากเทียบกับหนังสือวรรณคดีทั่วไปแล้ว ลักษณะเนื้อหาค่อนข้างเข้าใจยาก มีความแห้งแล้งในอารมณ์ เช่น พระอภิธรรมปิฎก เป็นต้น

๒. ตั้งแต่ยุคอรุณกถาเป็นต้นมาถือเป็นวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นในชั้นหลัง ลักษณะการประพันธ์แต่งอย่างมีอสังการ เน้นที่ความงดงามของภาษาและรสแห่งวรรณคดี มีความพิถีพิถันกับการใช้ภาษา มีลีลาสำนวนโวหารที่ไพเราะคมคาย แฝงไว้ด้วยหลักแห่งความจริง เนื้อเรื่องกินใจถึงอารมณ์ผู้อ่าน เช่น คาถาในธรรมบท เป็นต้น^๖

ลักษณะที่สำคัญของวรรณคดีบาลีที่แตกต่างจากวรรณคดีประเภทอื่นอีกประการหนึ่งคือ เนื้อหาที่สำคัญของเรื่องในวรรณคดีบาลีทั้งหมดประพันธ์ขึ้นมาจากความรู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวะที่เป็นจริงตามกฎธรรมชาติหรือจากการตรัสรู้ จึงมีลักษณะเนื้อเรื่องที่เป็นญาณทัศน์ หรือความเป็นจริงมากกว่าวรรณคดีทั่วไป

๑.๕ ประเภทของวรรณคดีบาลี

พระธรรมวินัยที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา นั้น ต่อมาพระมหาสาวกทั้งหลายได้รวบรวมเข้าเป็นหมวดหมู่ เรียกว่า พระไตรปิฎก เป็นหลักคำสอนในชั้นแรกของพระพุทธศาสนา ถือเป็นหัวใจของวรรณคดีบาลีที่กำลังกล่าวถึงในที่นี้ เนื้อหาของวรรณคดีบาลีในชั้นแรกจึงเป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงโปรดบุคคลต่างๆมากมาย มีที่มาต่างกาลต่างสถานที่กันตามพื้นฐานความรู้ของแต่ละบุคคล ได้ก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่พุทธศาสนิกชนอย่างเหลือจะพรรณนาได้

^๖ สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, หน้า ๑๒.

ประเภทของวรรณคดีบาลี ถ้าแบ่งเนื้อหาตามลักษณะของคำสอนซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในชั้นต้นหรือสมัยพุทธกาลซึ่งต่อมาพระมหาสาวกทั้งหลายได้จัดสังคายนาเข้าไว้เป็นหมวดหมู่ในครั้งสังคายนาครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ในประเทศอินเดียมีเพียง ๒ ประเภทคือ

๑. พระธรรม เนื้อหามีลักษณะเป็นคำสอน เป็นความจริง เป็นหลักการดำเนินชีวิต

๒. พระวินัย เนื้อหามีลักษณะเป็นคำสั่ง เป็นกฎ เป็นระเบียบ เป็นข้อห้าม

ต่อมาในการสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งเป็นการสังคายนาครั้งสุดท้ายของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในประเทศอินเดีย ได้มีการสังคายนาแบ่งเนื้อหาของพระธรรมวินัยที่ได้สังคายนาไว้ก่อนหน้านั้นทั้ง ๒ ครั้ง ออกเป็น ๓ ส่วน คือ พระวินัย คงชื้อและเนื้อหาไว้เหมือนเดิม ส่วนพระธรรม ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ส่วนตามลักษณะความลุ่มลึกแห่งธรรมคือ พระสูตร มีลักษณะแห่งธรรมในระดับสังคมเรียกว่า ระดับโลกียะ และพระอภิธรรม มีลักษณะเนื้อหาแห่งธรรมที่สุขุมลุ่มลึกเป็นนามธรรมล้วน เรียกว่า ระดับโลกุตตระ เพราะฉะนั้นประเภทของวรรณคดีบาลีตามลักษณะเนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจึงแบ่งออกเป็น ๓ ประเภทคือ

๑. พระวินัย คือ บทบัญญัติที่มีลักษณะเป็นกฎ เป็นระเบียบ เป็นข้อบังคับ เป็นข้อห้าม

๒. พระสูตร คือ ประมวลแห่งพุทธพจน์ที่มีลักษณะเป็นคำสอน

๓. พระอภิธรรม คือ ประมวลเนื้อหาแห่งธรรมที่เป็นสาระหลักของทุกอย่าง มีเนื้อหาเป็นวิชาการที่มีเนื้อหาละเอียดลึกซึ้งเป็นอย่างยิ่ง

หลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๓ เสร็จเรียบร้อยแล้วพระธรรมวินัยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ประเภทหรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า พระไตรปิฎก ต่อมาท่านผู้เป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้รจนาคัมภีร์บาลีขึ้นมาเป็นส่วนที่ช่วยขยายความพระไตรปิฎกให้อุคนในยุคนั้นเข้าใจพระธรรมคำสอนได้ดีขึ้น แต่ไม่ใช่พระไตรปิฎกโดยตรงเรียกตามยุคตามสมัยว่า คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์อนุฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสส คัมภีร์โยชนา และคัมภีร์บาลีอื่นๆอีกมากมายก็รวมอยู่ในประเภทของวรรณคดีบาลี

คัมภีร์บาลีที่แต่งขึ้นในยุคหลังพุทธกาลนี้เรียกว่า วรรณคดีบาลีที่ไม่ใช่พระไตรปิฎก แต่จัดอยู่ในวรรณคดีบาลีสายพระไตรปิฎกเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น วรรณคดีบาลีหากแบ่งประเภทตามลำดับชั้นของคัมภีร์มี ๒ ประเภท^๗ คือ

๑. วรรณคดีบาลีที่เป็นพระไตรปิฎก เป็นหัวใจของวรรณคดีบาลีทุกประเภท

^๗ พัทธน์ คงประเสริฐ, วรรณคดีบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐.

๒. วรรณคดีบาลีที่ไม่เป็นพระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในยุคหลังแต่อยู่ในสายพระไตรปิฎก

วรรณคดีบาลีที่เป็นพระไตรปิฎกและวรรณคดีที่มีใช้พระไตรปิฎก ทั้ง ๒ ประเภทนี้มีรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาที่แตกต่างกันมีทั้งเป็นรูปแบบ ร้อยแก้ว ร้อยกรอง และผสมผสานกันไป ในทางการประพันธ์จึงแบ่งลักษณะรูปแบบการประพันธ์ของวรรณคดีบาลีออกเป็น ๓ แบบ ตามลักษณะของการประพันธ์คือ

๑. คัชชะ หมายถึง ลักษณะการประพันธ์เป็นภาษาร้อยแก้ว เป็นภาษาความเรียงที่สละสลวยด้วยเสียงและความหมาย ภาษาบาลีเรียกว่า จุณณียบท

๒. ปัชชะ หมายถึงลักษณะการประพันธ์เป็นภาษาร้อยกรอง มีรูปแบบการประพันธ์เป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ภาษาบาลีเรียกว่า คาถา

๓. วิมิสสะ หมายถึง รูปแบบการประพันธ์ที่นำเอาภาษาร้อยแก้วมาผสมผสานกับภาษาร้อยกรองสลับกันไปในการประพันธ์ รูปแบบของวรรณคดีบาลีจึงออกมาเป็นลักษณะผสมผสานกัน^๘

ลักษณะรูปแบบของวรรณคดีบาลีทั้ง ๓ ประการนี้มิใช่การแบ่งวรรณคดีบาลีออกเป็นประเภท หากแต่หมายถึงรูปแบบของวรรณคดีที่พบเห็นโดยทั่วไปมีทั้งเป็นคาถาและมีใช้คาถา ลักษณะวรรณคดีบาลีที่เป็นคัชชะ ร้อยแก้ว ตัวอย่าง เช่น

เอวมเม สุตํ เอกํ สมยํ ภควา สวตถุถิยํ วิหริติ เขตวเน อนาถปิณฑิกสุส อารามे ฯลฯ^๙

แปลว่า ข้าพเจ้าฟังมาแล้วอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน

ในพระอารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ฯลฯ

ลักษณะรูปแบบวรรณคดีบาลีที่เป็น ปัชชะ ร้อยกรอง ตัวอย่าง เช่น

อเสวนา จ พาลานํ ปณฺชิตานญฺจ เสวนา

ปฺชชา จ ปฺชฌนียานํ เอตมฺมงฺคฺลมฺมุตฺตมํ ฯลฯ

แปลว่า การไม่คบหาคนพาล (คนโง่) การคบหาบัณฑิต (คนฉลาด) การบูชาบุคคลผู้ควรบูชา เป็นมงคลอย่างสูงสุด^{๑๐} เป็นต้น

^๘ พืพัฒนํ คงประเสริฐ, วรรณคดีบาลี, หน้า ๓๘.

^๙ พระธรรมมหาวิราจวรัตรี (ไสว วิฑูริโร), ผู้ชำระ, มงคลทีปนีหรือมงคล ๓๘ พิสดาร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๑๙), หน้า คำปวารณ.

^{๑๐} คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, สวตมณต์แปล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เศรษฐศิลป์, ๒๕๕๑), หน้า ๕๘.

รูปแบบการประพันธ์ของวรรณคดีบาลีทั้งสองนี้เมื่อนำมาใช้ประพันธ์ผสมผสานในการประพันธ์ จึงมีลักษณะคล้ายวิธีการแต่งกระทู้ธรรมที่ต้องมี คาถาพระพุทฺธพจน์ (บ้ชชะ) เป็นบทตั้ง แล้วจึงแต่งอธิบายเป็นลักษณะการบรรยาย (ค้ชชะ) ไปพอสมควร จึงยกคาถาพระพุทฺธพจน์มาเชื่อมต่อ แล้วอธิบายต่อไปอีกตามสมควร การแต่งผสมผสานกันไปแบบนี้จนจบเป็นตอนไป เรียกลักษณะวรรณคดีบาลีประเภทนี้ว่า วิมิสสะ

เพราะฉะนั้น รูปแบบของวรรณคดีบาลีที่ปรากฏทั้งที่เป็นพระไตรปิฎกและมีใช้พระไตรปิฎก ลักษณะรูปแบบของการประพันธ์ตามที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีบาลีสรุปรูปได้เป็น ๓ รูปแบบ คือ

๑. รูปแบบการประพันธ์ที่อยู่ในรูปแบบร้อยแก้วไม่เป็นคาถา การประพันธ์เน้นที่ความถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ ความสวยงามของภาษาและความชัดเจนของเนื้อเรื่อง คือรูปแบบการประพันธ์ที่เรียกว่า ค้ชชะ

๒. รูปแบบการประพันธ์ที่มีลักษณะเป็นคาถา เน้นเรื่องกฎเกณฑ์ของฉันทลักษณ์เป็นพิเศษ ความไพเราะของเสียงและเนื้อเรื่องที่สัมพันธ์กันอย่างกลมกลืนคือรูปแบบการประพันธ์ที่เรียกว่า บ้ชชะ

๓. รูปแบบการประพันธ์วรรณคดีบาลีที่ประพันธ์โดยนำเอารูปแบบทั้งสองดังกล่าวแล้วนำมาประพันธ์ผสมผสานคละกันทั้งที่เป็นภาษาบรรยายและภาษาร้อยกรองเพื่อให้เนื้อเรื่องมีความคมคาย มีความไพเราะเด่นชัดยิ่งขึ้นคือรูปแบบการประพันธ์ที่เรียกว่า วิมิสสะ

๑.๕ กำเนิดและพัฒนาการวรรณคดีบาลี

ประวัติของวรรณคดีบาลีก็คือประวัติความเป็นมาของพระพุทฺธพจน์ที่พระพุทฺธเจ้าได้ทรงแสดงไว้หลังจากได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าแล้ว ยุคพุทฺธกาลนั้นประวัติของวรรณคดีบาลีไม่ได้กล่าวประวัติไว้อย่างชัดเจน แต่ในประวัติศาสตร์พระพุทฺธศาสนาได้กล่าวถึงประวัติและพัฒนาการของวรรณคดีบาลีไว้อย่างชัดเจนโดยแบ่งออกเป็นยุคๆ เพื่อประโยชน์ด้านการศึกษาค้นคว้า เป็น ๓ ยุค^{๑๑} คือ

๑. ยุคพระธรรมวินัย

ตั้งแต่ยุคปฐมโพธิกาลเป็นต้นมาจนถึงพุทฺธปรินิพพานนับเป็นระยะเวลา ๔๕ ปีเรียกว่ายุคพระธรรมวินัย วรรณคดีบาลีในยุคนี้เป็นหลักธรรมที่พระพุทฺธองค์ทรงแสดงไว้เรียกชื่อแตกต่างกันไปมากมาย

^{๑๑} พัฒน์ เพ็งผลา, **ประวัติวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๘), หน้า ๑๑.

แต่รวมอยู่ในคำว่า พระพุทธพจน์ เนื้อหาของพระพุทธพจน์ในทางวรรณคดีแบ่งเป็น ๓ ตอน คือ ปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และ ปัจฉิมพุทธพจน์

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่เรียกว่าพระพุทธพจน์ไว้เป็นภาษามาคธี บางทีเรียกว่า **เทศภาสา**^{๑๒} หมายถึงภาษาประจำถิ่นหรือภาษาถิ่น ในยุคนี้เนื้อหาของวรรณคดีบาลีนิยมแสดงโดยวิธีมุขปาฐะเป็นหลัก เช่น พระดำรัสที่พระพุทธองค์ตรัสกับพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ว่า ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์เถิด^{๑๓} วรรณคดีบาลีในยุคนี้ท่านเรียกว่า ยุคพรหมจรรย์ เพราะคำว่าพรหมจรรย์เป็นพระพุทธพจน์ที่สื่อถึงหลักคำสอนของพระองค์ทั้งหมด วรรณคดีบาลีในระยะแรกนั้นยังไม่เรียกว่าพระไตรปิฎก แต่มีคำเรียกหลายอย่าง เช่นเรียกว่า พรหมจรรย์บ้าง สาสนะบ้าง นวัคคสัตถุสาสน์บ้าง ปาพจน์บ้าง ธรรมวินัยบ้าง และ พระสังฆธรรมบ้าง

พรหมจรรย์ พระพุทธศาสนาใช้เรียกคำสอนของพระพุทธองค์เมื่อคราวส่งพระสาวกออกไปประกาศพระศาสนาครั้งแรก ดังที่พระองค์ตรัสถึงพรหมจรรย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่คนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก ฯลฯ จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน^{๑๔}

สาสนะ คือ คำสั่งสอน พระองค์ทรงใช้ในวันที่ทรงประทานโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์ ๑,๒๕๐ รูป พระพุทธองค์ตรัสว่า การไม่ทำบาปทั้งวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๕} นวัคคสัตถุสาสน์ เป็นรูปแบบการจัดพระพุทธพจน์เข้าเป็นหมวดโดยพระสาวก เพื่อสะดวกในการจดจำ เรียกว่า คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ คือ สุตตะ เคยฺหะ เวชยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัပ္ภุตธรรม และ เวทลล^{๑๖}

สังฆธรรม มีข้อความปรากฏในอำนาจประโยชน์ของการบัญญัติพระวินัย ๑๐ ประการ พระพุทธองค์ตรัสเรียกคำสอนของพระองค์ว่า สทุธมฺมุญฺหิตฺติยา แปลว่า เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสังฆธรรม ปาพจน์ พระองค์ตรัสในวันที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า อานนทฺ บางทีพวกเขาอาจจะคิดว่า**ปาพจน์** มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา^{๑๗}

^{๑๒} พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า จิตปญฺโญ), **แบบเรียนวรรณคดีบาลีประเภทคัมภีร์ไวยากรณ์**, (ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔), หน้า ๑๙.

^{๑๓} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, คำปาราม.

^{๑๔} วิ.ม.(บาลี) ๔/๓๒/๒๓. วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๑๕} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓. ที.ม.(ไทย) ๔/๙๐/๕๐.

^{๑๖} บทนำ ที.ส.(ไทย) ๙/(๙).

^{๑๗} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

ธรรมวินัย พระองค์ทรงยกพระธรรมวินัยขึ้นมาตราสในวันที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า อานนท์ ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย หลังจากที่เราล่วงลับไปแล้วก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย^{๑๘}

ต่อมา หลังพุทธปรินิพพานได้ ๓ เดือน ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ ได้มีการรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นขึ้นสู่การสังคายนา เรียกว่า ธรรมวินัยสังคิติ (การสังคายนาพระธรรมวินัย) ต่อจากนั้นมาก็ได้มีการสังคายนาขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ ก็ยังคงใช้คำว่า ธรรมวินัยสังคิติเหมือนสังคายนาครั้งแรก กระทั่งมาถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ พระธรรมวินัยที่สังคายนามาแล้ว ๒ ครั้งก็ได้รับการสังคายนาขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ เรียกว่า สังคายนาพระไตรปิฎก

เรื่องราวที่ยกมาทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าพระไตรปิฎกหรือที่เรียกในรายวิชานี้ว่า วรณคตฺติบาลี มีประวัติและพัฒนาการมาตามลำดับทั้งรูปแบบคำสอนและภาษา เริ่มจากคำว่าพรหมจรรย์ สาสนะ นวังคัลลตฺถุสาสน์ ปาพจนั ธรรมวินัย พระสัทธรรม และสุดท้ายก็คือพระไตรปิฎก ส่วนภาษาที่ทรงใช้ในยุคนั้นสันนิษฐานกันว่าใช้ภาษามาคธีเป็นหลัก เพราะตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษาพระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ที่แคว้นมคธเพื่อประกาศหลักธรรมของพระองค์มากกว่าแคว้นอื่น

๒. ยุคพระไตรปิฎก

วรณคตฺติบาลีในยุคนักกล่าวถึงเนื้อหาของวรณคตฺติบาลีที่ได้รับการสังคายนาพัฒนามาเป็นพระไตรปิฎกที่สมบูรณ์ทั้งเนื้อหาและรูปแบบ ตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพานจนถึงการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ โดยรวมเอาผลของการทำสังคายนาทั้ง ๓ เข้าไว้ด้วยกัน วรณคตฺติบาลีในยุคนี้อย่างไม่ได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ยังคงจดจำสืบทอดกันมาด้วยวิธีมุขปาฐะ (การท่องจำ) ด้วยภาษามาคธี^{๑๙}

๓. ยุคหลังพระไตรปิฎก

ประวัติและพัฒนาการวรณคตฺติบาลียุคหลังพระไตรปิฎกเป็นยุคที่พระสงฆ์สาวกที่ได้ศึกษาเล่าเรียนทรงจำพระไตรปิฎกได้แต่งคัมภีร์อธิบายขยายความพระไตรปิฎกให้พิสดารออกไปเพื่อประโยชน์แก่อนุชนในยุคต่อมาได้เข้าใจง่ายขึ้น ประวัติและพัฒนาการวรณคตฺติบาลียุคหลังพระไตรปิฎกนี้แบ่งออกไปเป็นลำดับขั้นของคัมภีร์ เริ่มตั้งแต่คัมภีร์ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณวิเสส และโยชนา ประวัติและพัฒนาของวรณคตฺติบาลีในยุคหลังพระไตรปิฎกโดยละเอียดจะนำเสนอในบทต่อไป

^{๑๘} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔. ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๖/๑๖๔.

^{๑๙} พัฒน์ เพ็งผลา, **ประวัติวรณคตฺติบาลี**, หน้า ๑๑.